

Zlatko Uzelac

Hommage à Stanko Kliska

Kliskina Banovinska bolnica u Požegi jedno je od onih malo zapuštenih djela Moderne koja danas s obnovljenom uvjerljivošću potvrđuju pravilo – manje je više.

Na prvi pogled za tridesete godine (dovršena 1936. godine) ponešto konzervativna – naglašene stroge simetrije, sa zadržavanjem krovišta i nadalje jasno odijeljenom prednjom i stražnjom fasadom, arhitektura požeške bolnice dokumentira vitalnost Kovačevićeva nasljeđa unutar Moderne.

Pojednostavnjujući, krajnje disciplinirano, projektantski zadatak, Kliska dolazi do rješenja koje ostaje nezaobilazno za našu arhitekturu tridesetih godina, nadalje po svojoj osnovnoj vrijednosti – usmjerivanju ukupnog zadatka prema jedinstvenom cilju: *humanizaciji funkcioniranja arhitekture*. Taj cilj jednako prožima čitavu građevinu, od tlocrtno dispozicije i organizacije zgrade do najmanjih detalja, uključujući isto tako i urbanističko rješenje. Gotovo samozatajna jednostavnost, napose u oblikovanju, rezultanta je stroge usmjerenosti na funkciju, ali možda baš stoga razotkriva vješto građenje, s iznijansiranim osjećajem za elementarne principe oblikovanja, stavljajući u prvi plan zanatsku solidnost u najboljoj Kovačevićевой tradiciji.

Bolnica je smještena na relativno velikoj udaljenosti od gradske jezgre, uz cestu prema Našicama. Izbor te lokacije danas se pokazuje vidovitim, ne samo zbog širenja u međuvremenu narslog grada, nego prije svega zbog velikih prostora za proširenje bolnice. Zgrada je podignuta na lesnoj terasi iznad naplavnog područja toka Orljave, s općom orijentacijom prema jugu, što omogućuje povoljnu insolaciju i pogled iz svih soba na šumovite padine Požeške gore s onu stranu rijeke. Mikrourbanističkim, logičnim, rješenjem zgrada je odvojena od ceste malim parkom, radi zaštite od buke i (tada naročito) prašine.

Ukupna simetrična postava građevine, proizišla iz tlocrta, naglašena je na glavnoj fasadi podizanjem nadogradnje drugog kata u središnjem dijelu, i naročito centralno postavljenim ulazom sa stubištem do uzdignutog prizemlja gdje monumentalni stupovi u ravni fasade raščlanjuju trodjelni »portal« sa zaklonjenim predulazom. Shematična jednostavnost tlocrta pokazuje se kao idealno funkcionalno rješenje za relativno malu bolnicu (projektiranu izvorno za svega 60 kreveta). Iz centralnog ulaznog hala odvajaju se lijevo i desno hodnici, iz kojih se ulazi u južno položene bolesničke sobe. Iz njega vode i stube na kat, a ovdje je i ulaz u trakt s dvoranom za operacije i pomoćnim prostorijama te kotlovnicom u podrumu. Centralni hal također služi i kao čekaonica i mjesto gdje je moguća lagana komunikacija bolesnika i posjetilaca.

Malim ukopavanjem podruma i podizanjem prizemlja iskorištene su podrumске prostorije za pomoćne prostorije bolnice (praonica rublja, kuhinja i sl.), kojima je više svjetla dano iskošavanjem nasipa zemlje. Sa strane glavnih krila nadozidane su prizemno terase za sunčanje.

Glavni korpus zgrade pokriven je četvoroslivnim krovom, koji svojim kosinama naročito naglašava kubičnost elementarnih formi, potenciranu i jednostavnošću ravnih ploha fasada. Krov napose naglašava razliku između glavnog korpusa i stražnjih »dogradnji« – izdužena prizemnog krila operacione dvorane, kubusa sanitarnih čvorova priljubljenih uz stražnju fasadu, i naročito

visoko uspravljenog velikog dimnjaka kotlovnice. Stražnja fasada na prvi je pogled slična dvorišnim stranama blokovskih zgrada 19. stoljeća, s njihovim karakterističnim »svjetlarnicama«. No upravo ovdje najviše se vidi iznijansirana vještina oblikovanja Stanka Kliske. Izraziti volumeni, naročito korpusa dimnjaka, kontrastirani su položenom krilu operacione dvorane i ostalim volumenima u upravo »kubističkoj« igri. Efekt je međutim danas bitno narušen nezgrapno dozidanim katom nad operacionom dvoranom. Čitava je ta »igra« logični rezultat stroge vezanosti za funkciju pojedinih kubusa, a od »svjetlarnika«, dakako, nema ni traga. Prozori su hodnika na stražnjoj, sjevernoj strani veliki, zbog veće potrebe za svjetlom, nasuprot manjim prozorima na južnoj, osunčanoj fasadi.

Vještina Stanka Kliske naročito je vidljiva u oblikovnim detaljima. Primjerice, zbog nisko položenih velikih podrumskih prozora bilo je nužno na njih postaviti rešetke. No fino oblikovane rešetke, zaobljene poput još nekih detalja u unutrašnjosti zgrade, postavljene vodoravno, istodobno i uravnotežuju odnosno »prizemljuju« fasadu, raščlanjenu uskim okomitim prozorima. Bez obzira na krajnju jednostavnost, svjetloplavo obojene rešetke postale su gotovo jedini »ukras« svjetlosive fasade, ako izostavimo monumentalne stupove glavnog ulaza, čija je namjena u »govoru« druge vrste.

U oblikovanju detalja, međutim, ne iskazuje se samo zanatska i oblikovna vještina arhitekta, nego isto tako i opći stav usmjeren na humanizaciju funkcioniranja. Veliko ulazno stubište, na primjer, malo koga ne iznenadi izrazitom ugodnošću penjanja. Hodnici su široki, svijetli i razmjerno kratki. Kutovi su podova zaobljeni, omogućujući lakše čišćenje. No možda je najizrazitiji primjer u zaobljavanju zidova kod ulaznih vrata u bolesničke sobe, gdje se jednim funkcionalnim rješenjem istodobno sugerira i stanovita »mekoća« ulaza.

Ti detalji naročito upućuju na postojanje konzekventnog socijalnog programa u pristupu gradnji požeške bolnice, raspoznatljivog u čitavoj njezinoj strukturi. Možemo s mnogo razloga

pretpostaviti da iza tog programa stoji ličnost dra Artura Horvata, upravitelja izgradnje bolnice, čiji su se socijalni nazori sretno poklopili sa stavovima i vještinom arhitekta Stanka Kliske.¹

Požeška Banovinska bolnica pridružuje se onim djelima Moderne koja otvaraju problem postojanja stanovitog socijalnog monumentalizma u prijeratnoj hrvatskoj modernoj arhitekturi. Diskretno naznačen monumentalnim ulazom i ozbiljnošću simetrične postave, taj se monumentalizam može protumačiti jedino unutar konkretnog socijalnog programa. Ta ga činjenica bitno razdvaja od socijalnog monumentalizma ideološkog porijekla.

»Citat« ili tumačenje?

Kliskina požeška bolnica podsjeća nas iznova na činjenicu da je kasniji razvoj arhitekture uglavnom napustio početne visoke socijalne ciljeve Moderne, što nije na žalost nimalo teško dokazati. U arhitekturi bolnica, u skladu s dominantnim pravcem razvoja medicine, prevagu je najčešće odnijela medicinska tehnologija. Nedostatak ukupnog humanizirajućeg programa organizma bolnice arhitekt danas malokad uspijeva nadoknaditi, usmjeren prvenstveno na svladavanje komplicirane bolničke tehnologije, a nerijetko i sam posve fasciniran građevinama-strojovima.

Model golemih bolnica-strojova zdravlja svesrdno podržavaju i arhitektonske nagrade, pri čemu su žiriji uglavnom poneseni doista impresivnim »uspješnim svladavanjem (uglavnom tehnoloških) zadataka«. Neki tehnološki manje važni detalji, koji međutim u kasnijem svakodnevnom životu bolnice imaju mnogo važniju ulogu, ostaju tako u drugom planu.

Iako se temeljita opća obnova socijalnih ciljeva arhitekture u uvjetima sadašnjeg razvoja arhitekture čini posve nevjerojatnom,

1

Dr Artur Horvat dokazao je svoju sklonost modernoj arhitekturi i povjerenjem izgradnje vlastite kuće i ordinacije Stjepanu Planiću (Ulica Borisa Kidriča br. 2).

za arhitekturu bolnica ona se sve više pokazuje kao neophodnost. Pri tome male bolnice poput požeške arhitekta Stanka Kliske, koje odaju jasan socijalni stav arhitekta, ostaju naročito poučni primjeri.

Projektirajući 1981. godine dogradnju uz zapadno krilo požeške bolnice arh. *Erna Pivac–Gavrilović* učinila je jednu u našoj arhitekturi posve izuzetnu gestu. Suprotno atmosferi ignoriranja napora prethodnika, ona je usvojila oblikovni jezik Stanka Kliske do tog stupnja da njezin projekt dogradnje građevine iz 30-ih godina, izrađen baš u vrijeme uspona pomodnog rivajvala »stila« tridesetih, djeluje – paradoksalno – kao anakronizam. U usporedbi s manirizmom atraktivnih citiranja stilske morfologije »arhitekture tridesetih«, ova nepretenciozna i skromna dogradnja, naime, svojom jednostavnom masom, robustna i nedotjerana u detaljima, djeluje na prvi pogled sasvim nezanimljivo i posve »izvan vremena«.

No, bez ambicije da »autorski« citira, kao što je sada uobičajeno, opća mjesta »stila«, *Erna Pivac–Gavrilović* uspijeva protumačiti Kliskinu bolnicu ne samo na morfološkoj, nego i na dubljoj strukturalnoj razini, pa stoga nije čudno da njezina dogradnja djeluje kao da je integralni dio Kliskina projekta.

Osnovne, napose funkcionalne vrijednosti projekta iz 1936. godine proizlaze iz postavke tlocrta u obliku slova T. Kao jedan od elementarnih tlocrtnih oblika, T-tlocrt ima jednu zanimljivu strukturalnu karakteristiku: simetričnost tlocrta sugerira završenost i samodovoljnost, no otvorena krila upućuju na mogućnost dograđivanja koncepta.²

Zanimljiva je koincidencija da je također u Požegi postojao jedan rani primjer T-tlocrta iz 18. stoljeća, neobično sličan Kliskinu projektu bolnice. Sličnost Kliskine koncepcije s koncepcijom bivše požeške isusovačke Klegije može biti samo slučajna, jer je izvorni izgled isusovačkog samostana postao poznatiji tek nedavno (Đ. Cvitanović: Dokumentacija isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj. Zbornik zaštite spomenika kulture, br. 2, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb 1977). Pa ipak, sličnost je očigledna, ne samo u tlocrtnom obliku i funkcionalnom rasporedu prostorija, nego i u nekom, reklo bi se, širem shvaćanju funkcije arhitekture. Na toj razini srodnosti u poimanju arhitekture mogu se pronaći, iznad svih stilskih različitosti, u međusobno vrlo udaljenim razdobljima.

Požeški isusovački samostan građen je naoko skromno, bez uobičajenih bogatih baroknih ukrasa, što ne može biti posljedica siromaštva inače bogatih požeških isusovaca, ili »provincijalnosti« našeg baroka. Vjerojatnije je da je takav izgled rezultat jasnog stava isusovaca, u skladu s ukupnim programom njihove požeške misije, prema sredini u koju su došli odmah nakon odlaska Turaka, a u kojoj su tada potpuno dominirali franjevci.

Njihov barok stoga se iskazuje prvenstveno na strukturalnom nivou, u otvorenoj prostornoj kompoziciji i izvrsnoj funkcionalnoj organizaciji zgrade, a manje stilskom morfologijom, te na »sceničnosti« kontrasta jednostavne i odmjerene vanjštine i bogate unutrašnjosti. Barok požeških isusovaca danas nam može biti naročito zanimljiv i blizak i zbog svoga pažljivog odnosa prema naslijeđenoj srednjovjekovnoj arhitekturi,³ koju obnavlja i dograđuje u novu cjelinu u skladu sa svojim shvaćanjima, i time je obogaćuje novim vrijednostima.

Godine 1979. u produžetku sjevernoga bolničkog krila sagrađena je prema projektu arh. *Ive Geršića* nova bolnica, po kapacitetu veća od stare. Iako građena sa stanovitim reminiscencijama na arhitekturu 30-ih godina, prvenstveno na fasadama, nova bolnica nema mnogo zajedničkog s Kliskinom građevinom, s kojom je spojena samo jednim dugačkim, nezgrapno nadozidanim hodnikom. Po ukupnom konceptu ona se više nadovezuje na aktualni trend novije bolničke arhitekture, širokih masa i dugačkih unutrašnjih hodnika s atrijskim svjetlarnicama.

Za razliku od toga *Erna Pivac–Gavrilović*, uvažavajući s mnogo više pijeteta Kliskin projekt, postavlja novo krilo bolnice kao jednostavni kubus, sveden na elementarnu kristaličnu formu, okomito na korpus Kliskine građevine, koja je i sama tako oblikovana. Time je igra volumena dobila značajno obogaćenje. Snažna masa novoga krila stala je nasuprot longitudinalnoj protežnosti glavnog korpusa zgrade, uravnotežujući odnose volumena, odnosno fasadnih ploha.

Jedinstvo sa starom građevinom naglašeno je produživanjem završnog vijenca fasade, a naročito visoko podignutim krovom na četiri vode. Sljeme krova nastoji doći visinu dvokatnoga centralnog kubusa, čime je posebno naglašena završenost protežnosti sada ukupne i cjelovite mase zgrade. Vjerojatno je u sadašnjim uvjetima građenja postavljanje krovišta poput ovog, koje je motivirano isključivo estetskim razlozima, teže postići nego se izboriti za uobičajene »stilske« ekshibicije.

Postavljajući novo bolničko krilo okomito na krilo T-tlocrta, *Erna Pivac–Gavrilović* ispravno je protumačila da je »otvorenost« tlocrtnog oblika samo ograničenog karaktera, i da je dograđivanje moguće samo *adiranjem*. Simetričnost tlocrta, naime, odnosi prevagu i poziva na novo uravnoteženje i dovršavanje.

Na toj razini djelo *Erne Pivac–Gavrilović* pokazuje se kao suverena arhitektura koja, umjesto da »citira«, nastoji *tumačiti* arhitekturu s kojom korespondira. Zbog toga ovaj hommage arhitekturi Stanka Kliske nije samo deklarativnog karaktera.